

Zygmunt Bauman: »Modernost i holokaust« (prijevod s engleskog: Srđan Dvornik), TIM press, Zagreb, 2017.

MASOVNI ZLOČINI KAO SERIJSKI (NUS)PRODUKT MODERNITETA

Knjiga Zygmunta Baumana »Modernost i holokaust« spada u one malobrojne i rijetke, ali uistinu temeljne i kapitalne studije o našoj novodobnoj civilizaciji bez kojih je zapravo nemoguće u cijelosti shvatiti i razumjeti nezamislive progresivne uzlete, ali i svekoliku tragediju i dramatiku naše epohe, obilježene čudesnim tehničkim dostignućima, nezamislivim prodorima u beskonačna svemirska prostranstva, a koja su posredovanjem »ljudskog faktora« (zlokobne ideologije, bezosjećajni birokratizam, nasilje državnog aparata, široke mogućnosti beskrupuloznih manipulacija, različiti oblici etnocentrizma, rasizma i šovinizma itd.) postali sredstvom najbezočnijih genocidnih projekata (nacizam i staljinizam) bez premca u svekolikoj ionako drastično krvavoj povijesti ljudskog roda.

U Baumanovoj knjizi naizgled nema ničeg što već prije nismo znali; u samom predgovoru zapisao je: »Studija ne nudi nikakav nov prikaz povijesti holokausta... u potpunosti se oslanja na zadivljujuća dostignuća novijih specijalističkih istraživanja«, ali to je knjiga u kojoj su sva ta »specijalistička znanja« na nov, misaono impresivan i ingeniozan način sintetizirana, tako da nam otvaraju nove poglede na zastrašujuće fenomene masovnih, novodobnih zločina (genocidi i holokaust).

Analizirajući modernost i modernitet, Bauman je rekao sve ono što o tim temama nitko prije njega, nikada i nigdje, na takav način nije rekao niti napisao. Utoliko je to, bez ikakvog pretjerivanja, kulturološka knjiga stoljeća u kojoj su maestralno povezana filozofska promišljanja, sociološka istraživanja i povijesna dokumentiranja i to je čini knjigom nad knjigama o našim gorkim i tegobnim vremenima u kojima su masovni zločini poprimili »industrijski« karakter, tj. pretvorili se u serijsku proizvodnju genocida s onu stranu elementarne odgovornosti, suosjećajnosti i uopće ljudskosti kao takve.

Uzvišeno doba moderniteta ujedno je i doba najperversnije bestijalnosti i utoliko će nas sjene holokausta vječno opterećivati i pratiti, a bez (s)uočavanja i razumijevanja činjenica holokausta nikada nećemo moći shvatiti punokrvnost i puninu moderniteta. To naravno zvuči bezdušno i opako, pisao je Bauman, ali to je istina od koje s gađenjem možemo okretati glavu, ali time nećemo umanjiti količinu i strahote zločina.

Drugi put

Sam je Bauman priznao kako je tek tijekom priprema za pisanje studije, zahvaljujući supruzi Janini Lewison, koja je preživjela pogrom nacističke okupacije i bila zatočena u getu, počeo razmišljati o tomu koliko toga zapravo nije znao i koliko toga »nije mislio na pravi način«. »Shvatio sam da nisam razumio što se to dogodilo 'svijetu koji nije bio moj' (kako mu je o tomu običavala govoriti supruga, jer Zygmund je s obitelji 1939. iz Poljske pobjegao u SSSR, op. a.), tek sam kasnije pojmio kako pitanje holokausta nije samo židovski problem i nije samo događaj koji je obilježio židovsku povijest«. Dakle holokaust je rođen i proveden u našem modernom racionalnom društvu na visokom stadiju naše civilizacije i na vrhu ljudskog kulturnog dostignuća te je stoga problem istog tog društva, civilizacije i kulture, zaključio je u predgovoru svoje studije

je Bauman.

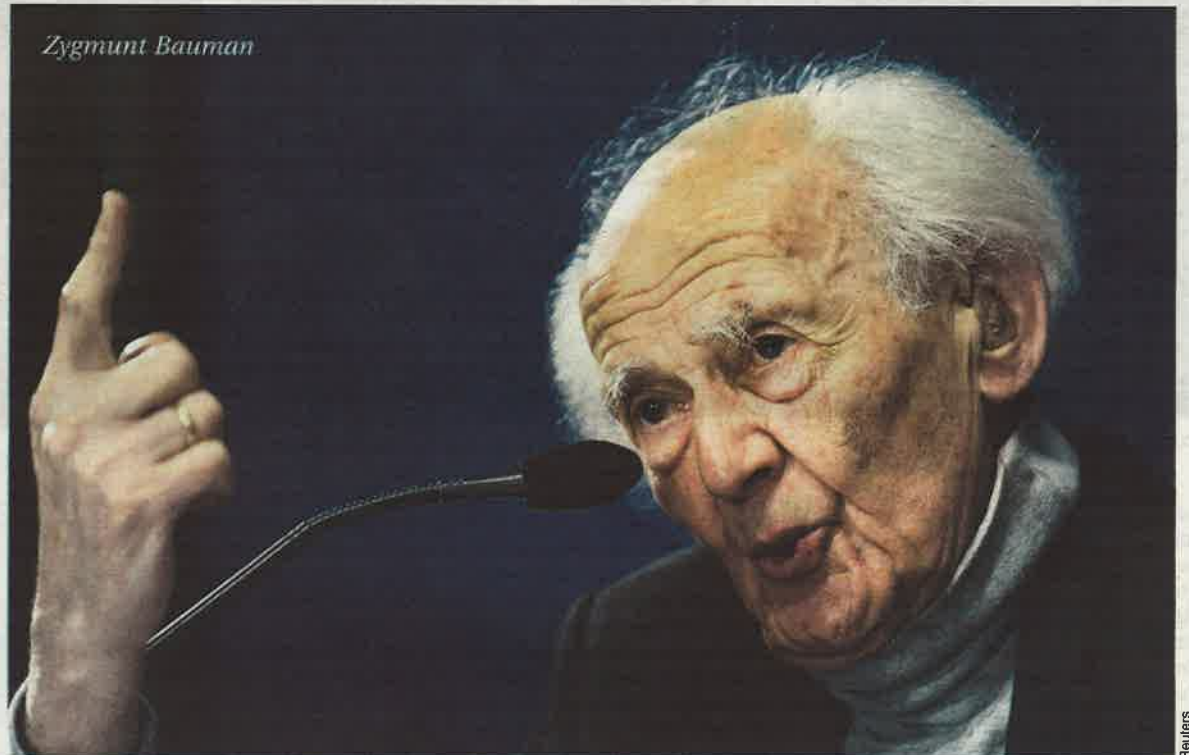
Obično se u pričama o holokaustu lamentira na temu kako su takve užasne stvari uopće bile moguće, ali Bauman je krenuo drugim putem; nije se usredotočio samo na »njemstvo zločina«, smatrajući da bi time iz vida izgubio ostale bitne aspekte za razumijevanje genocida. Počinitelji holokausta nisu bili samo »rana ili bolest naše civilizacije«, već i njen zastrašujući, ali jednako tako legitiman proizvod. Utoliko je bilo potrebno, smatrao je Bauman, obaviti reviziju raznih područja socijalnih znanosti kako bi se na primjeren način rasvijetlili »procesi, trendovi i skriveni potencijali« koji su se manifestirali tijekom holokausta.

U tom pogledu holokaust treba razumjeti kao jedinstveni susret starih napetosti koje je modernost ignorirala ili omalovažavala te ih nije uspjela razriješiti racionalnim instrumentima koje je stvorio sam moderni razvoj. Time nije bilo učinjeno dovoljno da se odmjeri užasan potencijal svega onoga što vodi genocidu, a još manje kako bi se paralizirali njihovi potencijalno strašni učinci. Utoliko je holokaust sastavni dio moderniteta, produkt moderniteta, ali i prijetnja modernitetu. Holokaust je sastavni dio naše civilizacije, ma koliko to ironično i cinično zvučalo.

Homo sacer

»Stoga mi je bila namjera«, pisao je Bauman, »nastaviti od one točke do koje su doprli Theodor Adorno i Hannah Arendt, odnosno dovršiti proces da se na holokaust prestane gledati kao na bizarnu epizodu moderne povijesti... već razmatrajući odnos između holokausta i strukture i logike modernog života sagledati ga kao integralni dio naše povijesti«. Još 1951., prije nego se pojavila čuvena studija H. Arendt »Eichmann u Jeruzalemu«, Albert Camus je ustvrdio mogućnost logično i racionalno utemeljenog zločina, jednako kao što je i Jean-Paul Sartre obradio pojam Židova kao osobe koju drugi definiraju kao Židova te je uistinu jedino važno u tomu odnosu stav drugog prema Židovu.

Strahovito je teško, smatrao je Bauman, jednodimenzionalnim svjetonazorom uskladiti činjenicu da su tijekom Hitlerovog pogroma nad Židovima mnogi deklarirani antisemiti odlučno odbijali suradivati s počiniteljima holokausta, a opet, s druge strane, redovi egzekutora masovnih ubojstava bili su puni »pristojnih« građana koji su prije toga poštovali zakone, bili disciplinirani i koji nisu patili ni od kakvog

Analizirajući modernost i modernitet, Bauman je rekao sve ono što o tim temama nitko prije njega, nikada i nigdje, na takav način nije rekao niti napisao. Utoliko je to, bez ikakvog pretjerivanja, kulturološka knjiga stoljeća

posebnog nepovjerenja ili odbojnosti prema Židovima. Međutim to ih nije spriječilo da sudjeluju u masovnim fizičkim eliminacijama jednog čitavog naroda. Drugim riječima, čini se da iz holokausta ništa ne možemo naučiti o nama samima i svijetu u kojem živimo. Svesti fenomen holokausta na njemačku krivnju bilo bi i pogrešno i nepravedno, pa ma koliko se to nekome ne svidalo.

U svojoj studiji Bauman se pozivao na brojne autore od znanstvenog ugleda i formata (primjerice: Raul Hilberg, Daniel Goldhagen, Saul Friedländer, Ian Kershaw i sl.), pa je tako probijajući se kroz misterij genocida došao i do teza talijanskog filozofa Giorgia Agambena, koji je u svojim sjajnim studijama o holokaustu revitalizirao pojam »homo sacera«. Termin je bio skovan u antičkom Rimu i označava ljudsko biće koje se moglo nekažnjeno ubiti, naprosto stoga što je to biće bilo posvema »beskorisno«, tj. izvan ljudskog društva i tako izuzeto iz svih obveza koje pripadaju ostalim »normalno korisnim« ljudima. Naravno »homo sacer« je pravna konstrukcija te kao i svi pravni konstrukti bezlično suspendira osjećaje; iako je »izbačen« iz modernog prava, iznova je poprimito značaj nakon što je država prisvojila monopol nad prinudom i nasiljem, odnosno nad sredstvima i prerogativima kojima se nudi ili uskraćuje pravo na život.

Srdžba i bijes

Tako je država onomu što je nekada bila izvanredna kategorija proširila sadržaj i pretvorila ga u potencijalno univerzalan aspekt egzistencijalnog statusa. Ili kako je Bauman zapisao: »Koncentracijski logori su također grozan izum modernog svijeta, postali su prostor u kojem je ono što je u drugim djelovima državnog područja bilo tek potencijal, pretvoreno u normu i praktičko pravilo... Nevidljiva prisutnost »homo sacera«... iznosi na vidjelo najstrašniji a ipak najaktualniji aspekt iskustva holokausta: da u našem modernom društvu

ljudi koji nisu moralno iskvareni niti pate od predrasuda ipak mogu energično i posvećeno sudjelovati u uništavanju ciljanih kategorija ljudskih bića i da njihovo sudjelovanje nipošto ne traži mobiliziranje njihovih moralnih ili bilo kojih drugih uvjerenja, nego, nasuprot tome, zahtijeva da ih se suspendira, zataška i tretira kao irelevantna«.

U tom je duhu George Steiner zaključio da se nakon holokausta i gulaga više nitko ne može pozivati na svoje neznanje o tim sadističkim zločinima, odnosno da modernost ne snosi odgovornost za epizodu holokausta, jer masovno ubojstvo nije moderan izum, ali je modernost pridonijela holokaustu izravniije negoli tek svojom slabošću ili nesposobnošću. Uloga moderne civilizacije, smatra Bauman, u počinjenju holokausta bila je aktivna tako da je holokaust koliko proizvod, toliko i neuspjeh moderne civilizacije. Odnosno kao oruđe masovnog uništenja, »srdžba i bijes su žalosno primitivni«; praktičarima hladnoga, temeljitog i sustavnog genocida poput Staljina i Hitlera, put masovnosti zločina popločalo je upravo moderno i racionalno društvo, a ne samo osobni animoziteti spomenutih tiranina (Hitlera prema Židovima i Slavenima, a Staljina prema Poljacima, ali i Židovima).

Savršeno društvo

Istina, moderni slučajevi genocida najočitiji su upravo zbog svoje veličine, jer ni u jednoj prigodi osim pod Staljinom i Hitlerom u tako kratkom vremenu nije bilo pobijeno toliko mnogo ljudi, međutim to nije bio ni jedini, a niti prvenstveni novum, već samo nusproizvod daleko »plodonosnijih značajki«. Naime suvremeno masovno ubojstvo razlikuje se time što je iz njega, s jedne strane, praktički odsutna svaka spontanost, a s druge se strane ističe racionalan, pažljivo proračunati plan. U tom duhu Bauman je zaključio: »Istinski moderan genocid je genocid sa svrhom. Riješiti se protivnika nije

cilj po sebi. To je sredstvo za cilj, nužnost koja proizlazi iz najvišeg cilja, korak koji valja poduzeti želi li se ikada stići do kraja puta. Sam cilj je veličanstvena vizija boljeg, radikalno drukčijeg društva. Moderni genocid je element socijalnog inženjeringa, namijenjen stvaranju socijalnog projekta usklađenog s projektom savršenog društva«.

Dakle, Staljinove i Hitlerove žrtve nisu bile pobijene samo da bi se zauzeo ili kolonizirao teritorij na kojem su živjele. Bile su ubijene, jer se nisu uklapale u nacrt savršenog društva. Likvidacija Židova tako nije bila djelo razaranja, već stvaranja »kako bi se mogao uspostaviti objektivno bolji svijet – djelotvorniji, moralniji, ljepši«, bez oglada radilo se to o komunističkom ili čisto rasnom, arijevsom svijetu. Time se pokazalo u koje stanje mogu doći snovi i napor moderne civilizacije koji isključivo racionaliziraju, projektiraju i kontroliraju naša društva, jer ako ih se ne zauzda u toj apsolutnoj racionalizaciji kontrole, neminovno završavaju u zlu i zločinu. To kategorički znači, ustvrdio je Bauman, kako »svakodnevno živimo po načelima Auschwitza«. Međutim »iz činjenice da je holokaust moderan ne slijedi da je modernost holokaust. Holokaust je nusproizvod modernog poriva za potpuno uređenim i potpuno kontroliranim svijetom, trenutak kada se poriv otme kontroli i podivlja«.

U Baumanovoj studiji gotovo je svaka napisana riječ važna sama po sebi, jer oslikava i implicira istodobno cijeli niz novih (čak neslućenih) sadržaja, ali ono što je možda najvažnije u cijeloj ovoj zgusnuto i teško prohodnoj knjizi (na 350 stranica) jest spoznaja da je možda još važnije ono što nije doslovno zapisano, što tek u rijetkim trenucima »povijesne lucidnosti« možemo naslutiti. To nas u svakom slučaju daleko više može (za)plašiti, nego li nam otvarati prostore bezrazložnog optimizma. Za utjehu nam ostaje Wittgensteinova (o)poruka: »Ne možemo reći ništa više osim onog što se može reći«.

Jaroslav Pecnik